

EPA

2004-2014

A MAGYAR GRAFIKA DIGITÁLIS VÁLTOZATA
A MEK EGYESÜLET MEGBÍZÁSÁBÓL
AZ INTERNET SZOLGÁLTATÓK TANÁCSÁNAK
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT
AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
E-SZOLGÁLTATÁSI IGAZGATÓSÁGÁN,
AZ E-KÖNYVTÁRI SZOLGÁLTATÁSOK OSZTÁLYON,
2014-BEN,
AZ ELEKTRONIKUS PERIODIKA ARCHÍVUM
ÉS ADATBÁZIS FENNÁLLÁSÁNAK
10. ÉVFORDULÓJÁN.

NYELVMŰVELŐ

A Magyar Grafika állandó melléklete magyar nyelvhelyességi és helyesírási kérdések megvitatására

Helyesírásunk csapdái

A kéziratokkal és korrekciókkal való állandó kapcsolatunk révén olyan megfigyeléseket tehetünk a helyesírás gyakorlati alkalmazásában, amelyek igen érdekes és egyben tanulságos összehasonlításokra adnak alkalmat. A szedő és különösen a korrektor, aki nyitott szemmel olvas, megfigyelheti, hogy a legkülönbözőbb felkészültségű emberek írásaiban bizonyos természetű helyesírási hibák folyton ismétlődnek. Nem mintha a helyesírásban általában súlyosabb megítélés alá tartozó eltéréseket okoznának, hanem csak azért, mert a helyesírás elveinek alkalmazásában igen gyakran kétségek merülnek fel. Tudjuk jól, hogy helyesírásunk szabályai általában a kiejtés és szóelemzés elvein épülnek; de az a körülmény, hogy emellett nagy tért engednek a hagyományoknak, az egyszerűsítésnek és a kapcsoltságoknak is, okozza azt, hogy egyes szavak írásában könnyen tévedhetünk. Hányszor megfigyeltem például, hogy ilyen írásmódot használnak: *bakkancs, britt, cikkázik, csatt, csengettyű, csüttit, egyébb, egyes, fogganytű, fullánk, genny, hamisítatlan, hallhatalan, heggesztés, ismerettség, kissebb, köppen, lessz, mennyasszony, órákkor, semmilyen, szallag, szíjjat, utánna*; vagyis a mássalhangzókat szükségtelenül kettőzik. De megfigyeltem ilyeneket is: *álhatatos, azonban, divány, egyszerűsmit, fedbeteilen, felelőség, közönbös, külömben, lapda, magányos, melső, mesztelen, önkéntelen, szalona, szekjű, torzomborz, uzsona* stb.

Az ilyen természetű helyesírási hibák arra mutatnak, hogy az emberek önkénytelenül követik el, mert a kiejtésbeli vagy szóelemző elvi megállapítások nyelvérzéküket megrévesztik. Sőt igen gyakran hajlandók valamely szó írásába olyan elemeket is belemagyarázni, amelyek a valóságban nincsenek is benne és ennek következtében ilyen írásmódot is használnak: *egyzesség, foghagyma, keztyű, koccsma, küzködés, mértföld, orrmány, orrgyilkos, visszaly, viszája*, (ehelyett: *egység, foghagyma, keztyű, koccsma, küzködés, mértföld, orrmány, orgyilkos, viszály, viszáza*).

De a szedő és korrektor, aki a szedésben úgyszólván a legparányibb elemekre bontja a szavakat, akarva, nem akarva, kénytelen a helyesírás elemző munkáit is elvégezni s ennél fogva az elvi kérdések gyakorlati alkalmazásában az ilyen természetű hibáknál a kiejtésbeli vagy szóelemző helytelenséget ki kell javítania.

Nem végzünk tehát fölösleges munkát, ha kissé részletesebben foglalkozunk azoknak a szavaknak az írásmódjával, amelyeknél a gyakorlatban eltéréseket figyelhetünk meg. Ebből a szempontból különösen az *igék módbeli ragozásai* nyújtanak tanulságos példákat, amelyekben rendszerint az igeő végős hangzójának elváltozása okozza az eltérést a helyesírásban.

1. Vegyük például azokat az igeeket, amelyeknek jelentődmódjában *t* véghangzó van: *fut, köt, lát, nyit,*

üt, vet, alkot, arat, bocsát, hallgat, mutat, kutat, nevet stb.; ezek felszólító módjában az igeő eredeti *t* végződése helyett kettős *ss-t* használunk: *juss(ál), köss(él), láss(ál), nyiss(ál), üss(él), vess(él), alkoss(ál), arass(ál), bocsáss(ál), hallgass(ál), mutass(ál), kutatass(ál), nevéss(él)* stb.; míg ellenben a következő igeéknél, amelyek pedig szintén *t-re* végződnek a jelentődmódban: *ejt, félt, fűt, hűt, márt, nyujt, rejt, sujt, szít, tá, vét, teremt, rettent, vakkant, koppant* stb., a felszólító módban az igeő változatlan marad és a *cs-féle* hangzót *ss-nek* szedjük: *ejts, félts, fűts, hűts, márts, nyujts, rejts, sujts, szíts, táts, véts, teremts, rettentis, vakkants, koppants* stb.

2. Az *sz* tövéghangzós igék: *mász(ik), játsz(ik), vadász(ik)* felszólító módjában és tárgyas ragozásában összetett *ssz* hangzót használunk: *másszál, másszon, másszatok; játszszál, játszson, játszátok; vadásszál, vadásszon, vadásszatok; másszad, mássza, másszátok, másszák; játszszad, játszsa, játszátok; vadásszad, vadássza, vadásszátok*; de már a *metsz* igeék ragozásában az *sz* tövéghangzó megváltozik *ss-re*: *mess, messen, messünk, messetek*.

3. Vegyük továbbá azokat az igeeket, amelyek jelentődmódban *d* betűre végződnek: *bágyad, csügged, dagad, dermed, duzzad, fárad, fonnyad, fullad, gerjed, hervad, ijed, izzad, korhad, lobad, olvad, puffad, rohad, sápad, téved, vigad, zsibbad* stb. Ezek az igék képzési továbbfejlesztésüknél felveszik részint az *ás*, és, részint a *ság, ség* főnévképzőt, részint pedig mind a kettőt; például: *csüggedés, dermedés, duzzadás, fulladás, gerjedés, hervadás, izzadás, korhadás, puffadás, vigadás*; vagy: *fáradtság, ijedség, izzadság* stb. Melléknévi alakjukban pedig felveszik a multidejű melléknévi igenév *t* képzőjét: *bágyadt, csüggedt, dagadt, duzzadt, fáradt, fonnyadt, fulladt, hervadt, ijedt, izzadt, korhadt, puffadt, sápadt* stb. És éppen ez a körülmény teszi esetenként megfontolandóvá, hogy a továbbfejlesztés a szó jelentése szerint igéből vagy melléknévi igenévből történik-e a *ság, ség* főnévképzővel? Mert ez utóbbi esetben így szedjük: *bágyadság, csüggedtség, duzzadság, fáradtság, fonnyadság, ijedség, izzadság, puffadság, sápadtság, zsibbadság* stb.

4. Igen figyelemreméltóak az *l* végzetű igék is, amelyek a jelentődmódban az *al, el* személyragot veszik fel, például: *árnyal, bélel, delel, gépel, házal, kerszel, meszel, sarkal, szaval, szögel, talpal, utal, vasal* stb. Persze, ugyanígy vannak *l* végzetű igék az *ál, él, ol, öl, ul, ül* személyraggal is, mint például: *áskál, turkál, kefél, zenél, dobol, porol, füstöl, pöröl, pirul, búsul, csücsül, fűtyül* stb.; de ez utóbbiak közül a helyesírás szempontjából nincsenek eltérések, míg az *al, ál, el* ragosak között számos esetben az *l* végzetet kettőzve használják; például: *átall, juvall, javall,*

kevesell, koráll, lehell, lövell, nehezell, rivall, sokall, szókell stb. S ez utóbbiakat nemcsak ebben a ragozásban, hanem a feltételes- és felszólítómód ragozásában is, továbbá némelyiket főnévi képzéssel és főnévi igenév alakjában is kettőzzük. Ugyanígy a *máll-ik, nyilall-ik, pítymall-ik, sárgáll-ik, sarkall-ik, szögell-ik, torkoll-ik, földell-ik* féle igék főnévi alakjában is kettőzzük a végzetet.

5. Sokszor az ikes igék használatában is megfigyelhetünk eltéréseket, amelyekben az *ödzik, ödzik* végzetet *özik, özik* alakban használják, például: *jogózik, harapózik, kergetőzik, lopózik, mentegetőzik, rugdalózik, tapogatózik, vagdalózik*, ehelyett: *jogódzik, harapódzik, kergetődzik, lopódzik, mentegetődzik, rugdalódzik, tapogatódzik, vagdalódzik*. Ezeknek az igéknek a felszólítómódjában pedig kettőzni kell a *z* betűt: *jogódzzék, harapódzzék, kergetődzzék, lopódzzék, mentegetődzzék, rugdalódzzék, tapogatódzzék, vagdalódzzék*; de lehet a *zék* ikes megkülönböztetett ragozása helyett a *zon* ragot is használni: *jogódzzon, harapódzzon, kergetődzzon, lopódzzon, mentegetődzzon, rugdalódzzon, tapogatódzzon, vagdalódzzon*. (A *kéredzkezik* felszólítómódja: *kéredzkedjék* vagy *kéredzkegjen*, nem pedig *kérodzzék*, mert ez mást jelent.)

6. A mozzanatos és *n-re* végződő igék használatában viszont hibát figyelhetünk meg, mert ezek feltételes módjának egyszám 3. személyében és főnévi igenes alakjában sokszor nem tüntetik fel a *-ne* ragot és *-ni* képzőt; ilyenkor kettőzni kell az *n* betűt: *billenne: billenni, cuppanna: cuppanni, cseppenne: cseppenni, dobbanna: dobbanni, jörcsenne: jörcsenenni, köszönne: köszönni, koppanna: koppanni, lebbenne: lebbenni, moccanna: moccanni, nyekkenne: nyekkenni, pottyanna: pottyanni, röppenne: röppenni, surranna: surranni, szeppenne: szeppenni, toppanna: toppanni* stb.

7. Említést érdemel továbbá az *érint, köhint, legyint, subint* féle igéknek gyakorító alakja is, mert ezek használatában szintén van eltérés. Ugyanis a *bólint, kacsint, tekint* igék gyakorító alakjában a *t* végzetet el kell hagynunk: *bólingat, kacsingat, tekinget*, míg az előbbiekenként a végzetet meghagyjuk: *érintget, köhintget, legyintget, subintget* stb.

8. Az *akaszt, lyukaszt, szakaszt* igék gyakorító alakjában kettős *g*-vel használjuk a végzetet: *aggat, lyuggat, szaggat*, nem pedig az igető *k* betűjével: *akgat, lyukgat, szakgat*. Sőt az *aggat* hasonlóságára használják a *faggat, nyaggat* igéket is.

9. A *bagy, jogy* igék felszólítómódjának: *bagyjon, fogyjon* kapcsoltságára írják sokan tévesen a *higyjen* igét is, holott ez utóbbinak nem *higy* az igetőve, hanem *bisz*, ennél fogva felszólítómódját így kell használnunk: *higgyed, higgyen, higgyünk, higgyenek*.

10. A *villámlik, fénylik, lélegzik, csuklik, botlik, izlik* féle igék felszólítómódjában is merülnek fel kétségek. A mássalhangzók torlódása miatt ugyanis ezeket nem ragozhatjuk így: *villámoljon, fényljen, lélegzljen* vagy *villámlyéj, fénylyéj, lélegzlyéj*, hanem köthangzót kell használnunk és így ragozzuk: *villámoljon, fényljen* vagy *fényeskedjen, lélegzljen* (vagy *villámoljék, lélegzelyék*), *csukoljál, csukoljon, botoljál, botoljon, izleljél, izleljen*. A határozó ragjával is: *csukolva, botolva, izelve*.

Mind ezek az esetek tehát azt mutatják, hogy helyesírásunk a gyakorlatban igen sok csapdát állít fel, amelyekbe könnyen beleeshetünk, ha a szóelemzés vagy kiejtés elvét nem vesszük figyelembe.

Az idegen szavak írása

Az a rossz szokás, hogy magyarban több idegen szót használnak, mint amennyire valóban szükség van, okozza az írásmódban föllelhető csúnya tarkaságokat. A helyesírásnak ezen a területén még szélsőségesebb egyéni sajátosságokat figyelhetünk meg, mint az összetett szavak írásánál. Némelyek túlzottan minden idegen szót, szólást, fogalmat és intézményt magyaras gúnyába öltöztetnek, mások meg körömszakadtáig görcsösen ragaszkodnak még a közkeletű idegen szavak írásában is a régen elavult idegenszerű íráshoz; sőt olyanok is vannak, akik egy-egy idegen szóban felemás írásmódot követnek: részben magyarosan, részben idegenszerűen írják. Hogy az ilyen rendszertelenség azután a gyakorlati nyomdai munkában milyen zavart és mennyi meddő vitát okoz, arról csak annak lehet némi fogalma, aki ezzel a helyesírási kérdéssel kénytelen-kelletlen közelebbről foglalkozik.

Olvasom például a *Magyar Nyelvőrben* (1925: 3–4.), hogy Pintér Jenő középiskolai irodalomtörténetének legújabb kiadásában van egy szótári rész, amely az irodalomtudományi művek közkeletű idegen szavainak és a leggyakoribb magyar székleti műkifejezések magyarázatát adja s ilyen szavakat sorol föl: *antifilé, bonmó, dansz makébr, detáj, dizöz, edició princepsz, europér, jen dö sziekl, foajé, gloár, klerobszkür, kozór, lar pur lar* (értsd: Part pour l'art), *nonsalanusz, övr, pandan, szádzszone, szüészé, turné, vodvij* stb. De megfigyelhetünk ilyen erőszakosságokat másutt is. Különösen a napilapokban. Léptenyomon olvashatunk ilyen furcaságokat: *aszán provokator, numerusz klauzus, paralízisz progressziva, terminusz technikus, szán zsen, jaivokloktii, szpics* stb. Amilyen csúnya túlzások ezek a helyesírásban, olyan csökönyös, maradi például az a fölfogás, amit idevonatkozóan Szigetvári Iván *Kisebb munkáinak* előszavában olvashatunk: „Az orthographiára teszek egy megjegyzést. Ami itt található, az túlnyomó részben nem az enyém. Én nem írom: *esztetika, gimnázium*, — hanem: *aestetika, gymnasium*. Azonban itt köztölt dolgozataimat a folyóiratokban más helyesírással ruházták fel.” Vagyis még azoknak a közkeletű idegen szavaknak magyaros írását is helyteleníti, amelyeket a jó öreg Akadémia is elfogad. De legmulatságosabbak az olyan tarkaságok, amelyek egy-egy szónak kétféle írásmódjában találhatók. Könyvben, újságban, nyomtatványokban tömegével olvashatunk ilyeneket: *blouz, bürokratizmus, gymnasium, konstellatió, kosztüme, crépdésin, phisika, pszichologia, renaisszance, spekulatió* stb.

Olyan helytelenségek ezek, amelyeknek egyetlen magyar nyomdai termékben sem szabadna előfordulniok. Hiszen a helyesírási szabályok idevonatkozóan elég világosan intézkednek. Magyarosan írjuk azokat az idegen szavakat, amelyek a nép nyelvében, a köznyelvben és az irodalomban közkeletűek, vagyis amelyek általánosan használatosak; az ezekben előforduló idegen végzeteket: *-ikus, -ális, -áris, -izmus, -izál, -ció*, továbbá a nem latin betűkkel író népek nyelvéből való szavakat és neveket. Ellenben az idegen fogalmak, intézmények, szokások nevét, a nem közkeletű, szorosan vett műszavakat s az idegennyelvű idézeteket, szólásmódokat, közmondásokat az eredeti idegen írásmód szerint írjuk.

Bár nagy általánosságban, a leggondosabb szabályozás ellenére is, mindig lesznek olyan idegen szavak, amelyeknek írása tekintetében a vélemények meg-

oszlanak, mégis az alább részletesen felsorolt fontosabb megállapítások figyelembevételével könnyen eligazodhatunk a leggyakrabban előforduló idegen szavak alkalmazására nézve.

1. Az idegen eredetű szavakban, valamint földrajzi és keresztnévben a néma *h* betűt nem használjuk, tehát így szedjük: *esztétika, osztrétika, éter, etika, gót, katolikus, letargia, mitológia, ortodox, patológia, pátosz, posztumusz, rapszódia, reuma, ritmus, rutén, telepátia, teológia, teoretikus; Karintia, Lotaringia, Türingia, Artúr, Edit, Judit, Lotár, Teofil.*

2. A *ch* és *x* betűt idegen szavakban és keresztnévben megtartjuk, úgyszintén az ex előjárócskát is latinos szavakban; tehát: *anarchia, bronchitisz, epocha, melanchólia, psziché, pszichózis, pszichológia; Albrecht, Ráchel, Richárd; luxus, lexikon, oxigén, paradoxon, szexuális; exakt, excellencia, exbumál, extenzív, exteriőr, extra, extrakt stb.; Félix, Maxim. Xavér stb.* De a következők szavakban az *x* hangzó átváltozik *gz*, illetve *kzs* mássalhangzóvá: *egzaltál, egzámen, egzaminál, egzekúció, egzektór, egzekvál, egzercíroz, egziszál, egzisztencia; boks, boksz, bokszol, fillokszéra, koks, praksis, szjnkzs stb.*

3. Az *ális, áris* végzetű idegen szavaknak izmus képzéseiben az *á* átváltozik a betűre: *feudális, feudálistizmus, ideális: idealizmus, liberális: liberalizmus, parlamentáris: parlamentarizmus, szociális: szocializmus stb.*

4. A *qu* mássalhangzóval kezdődő idegen szavak közül a következők *kv* betűvel használandók: *kvadrál, kvalifikáció, kvalitás, kvarc, kvant, kvartett, kveszor, kvestúra, kvietál, kvitt, kvóta.*

5. Az *on* végzetű idegen szavak közül a következőket hosszú *ó* betűvel használják: *balkón, ballón, betón, bonbón, butón, epigón, jazón, garzón, grammofón, kartón, kolojón, kupón, lampión, mikrofón, monoton, parón, plafón, rezón, sablón, sampinyón, sifón, spión, szalón, szaxofón, szezőn, szifón, telefon, vagón, zsetón, xilofón.* Az *ón* végzetű főnevekből képzett igealakokban azonban rövid *o* betűt használunk a következő esetekben: *rezonál, telejónál, vagoníroz.*

6. Az *e* és *o* magánhangzóra végződő tulajdonnévben a rag előtt ékezetet használunk: *Boccacciónak, Goethével, Dantéhez stb.*

7. A vegyeshangzású idegen szavakban és keresztnévben (amelyekben ugyanis a hangrendi illeszkedés megzavarodik), a ragok hangrendje az utolsó szótag magánhangzójához igazodik: *koncertet, parlamentben, püderez, októbertől; Albertnek, Józseffel, Agnéhez; ha azonban az utolsó szótag magánhangzója *é* vagy *i*, rendszerint mélyhangú rag vagy képző járul a szóhoz: anketöz, konzervatívok, pozitívnak, progresszíván, Fiúméba, Mussolinóhoz. A férfi és stíl esetében a szó teljes alakjához (férfiú, stílus) illeszkedő mélyhangú ragot használjuk: férfinak, stílnak, -ban, -hoz, -nál, -ra, -tól, -val.*

8. Idegen név végén lévő néma (ki nem ejtett) hang vagy szótag esérében a magyar végzetet (ragot, képzőt) a kiejtésnek megfelelően, kötőjellel függesztük hozzá: *Briand-nal, Belot-val, Flaubert-rel, Lloyd George-dzsal, ha francia név: Georges-zsal, Molière-bez, Musset-i, Paléologue-ot, Shakespeare-re, Voltaire-nek; Cambridge-ben, Dieppe-ben, Limoges-ból, Sorbonne-on, Times-ban.* Az *i* melléknévképzőt is kötőjellel illesztjük a tulajdonnévhez: *musset-i, molière-i, shakespeare-i, voltaire-i, limoges-i, dieppe-i, sévres-i.*

Az összetett szavak egybeírása

(Folytatás)

A betűszedés szempontjából kissé tüzetesebben foglalkozunk az egybeírással, mint más helyesírási kérdéssel, mert ezen a területen nyelvérzékünk behatóban kell fejleszteniünk. S noha az egybeírás és különírás kérdéseiben a vélemények nagyon sokszor megoszlanak, mégis lehet az egyes beszédrészek használatában a fogalmak összetartozása és kapcsolata szerint bizonyos helyesírási szokást megállapítani. Itt ugyanis az ésszerűség, a hasonlóság és a nyelvérzék együttesen szokott segítségünkre lenni. De egyedül a hasonlóság sohasem döntőbíránk ilyen kérdésben, mert az esetek túlnyomó többségében az olvasóbeli kétértelműség elkerülése miatt kivételt kell tennünk az általános szabály alól.

7. Igen gyakran merülnek fel kétségek az egybeírás a **NEVÜTŐS, KÖTŐSZAVAS ÉS NÉVMÁSOS** összetételek esteiben is. Idevonatkozóan a szabály az, hogy az igen gyakran használt határozókban és kötőszókból a névütőt a főnévvel vagy a névmással egybeírjuk, úgyszintén a névmással nyomósított személyragos határozót is. A gyakorlatban pedig azt látjuk, hogy még a legáltalánosabb összetett kötőszót vagy névütőt is külön szedik a határozóval, sőt még a nyomósított személynév más esetében is. Nap után ilyen esetekkel találkozom a korrektúrákban: *soba sem, nem sokára, mind amellett, ez idő szerint, nap közben, éjjel tájban, holnap után, ennél fogva, néha napján, én bennem, te rólad, ő nála stb.* S habár a leöntött sor kedvéért jobb meggyőződésem ellenére nem javítom ki ezeket, mégis szembeötölő helyesírási hibáknak kell tartanunk. Éppen ezért gyakorlati szempontból szükségesnek tartom, hogy külön-külön részletezzem őket.

a) A legáltalánosabb **határozós és névütős összetételek** ezek: *annakelötte, annakutána, annakfolytán, annakokáért; annálfogva, annálinkább, annáljobban; azonfelül, azonkívül, azontúl, azonközben; ennekelötte, ennekutána, ennekfolytán, ennekokáért; ennélfogva, ennélinkább, ennéljobban; ezenfelül, ezenkívül, ezenföl fogva, elmenőfélben, egymásmellett, egymásután; déltájban, éjjeltájban; dél felé, este felé, hajnal felé, reggel felé; arrafelé, erre felé, jobbfelé, bal felé, hátrafelé, mindenfelé; európa-szerte, (Európa-szerte), megyszerte, országszerte, városszerte, világszerte; hétközben, időközben, munkaközben, napközben, olvasásközben, óráközben, útközben; időelőtt, időután, idejekorán; kétségkívül, magánkívül, rendkívül; rendszerint, ezidőszerint; aznap, másnap, néhanapján, sobanapján; másfelől, más-kép(pen), másrészt; egyrészt, nagyrészt, túlnyomórészt; mindaz(on)által, mindamellet, mindenesetre, mindennap; minekelötte, minekutána, minekfolytán; mindenekelőtt, módfölött, szerfölött; nagysokára, naphosszat; nemsokára; egymásközi, négyesemközi; szerteszejjel, szanaszejjel stb.*

b) A fontosabb **összetett kötőszók** ezek: *aligha, alighogy, bárhogy, csakhogy, minthogy, mivelhogy, nehogy, semhogy, azazhogy, úghogy, úgyabogy; csaknem, csakhamar, egybeíránt, egyszersmind, bacsak, banem, hogyba; igenis, jóllehet, korántsem, koránt sincs, majdnem, máris, mármost, máskülönben, mégis, mégsem, mégégyeszer, mégpedig; mintha, mintegy, minisem, mindenbizonnyal; netalán, nemcsak, sobase(m), sehogyan, tudniillik, ugyancsak,*

ügyis, ugyanis, vagyis, úgylátszik, úgymint, úgymond, úgyszólván, úgysem, valahány(szor) stb.

c) A nyomóított személynévmások a hozzájuk tartozó személyragos határozóval: énmagam, énbennem, énbőzzám, énnálam, énrólam, énrajtam, éntőlem, énvelem; temagad, tebenned stb. az összes személynévmásokkal. Továbbá: sajátmagát, jómagát, többedmagával, másodmagammal.

A névutós és névmásos összetételeknél azonban három szempontot mindig figyelembe kell venni: 1. azt, hogy a személynévmást a névutóval nem szedjük egybe soha, tehát: én mellettem, te általa, ő utána, mi fölöttünk, ti alattatok, ő előttük stb.; 2. azt, hogy a mutatónévmást és a névutót az *Egységes magyar helyesírás* szerint mindig egybe kell szedni, akár magánhangzóval, akár mássalhangzóval kezdődik a névutó; tehát: azalatt, azután, azáltal, azóta; ajfölött, amellett; anélkül, amiatt, avégett stb. (Ellenben az akadémiai szabályzat különszóba írja a névutót, ha mássalhangzóval kezdődik: a fölött, a mellett, a nélkül, a miatt, a végett, a helyett, e közben, e mögött stb.); 3. azt, hogy ha a névutó a mondatban ismétlődik, akkor a mutatónévmást külön szedjük: tehát: a mellett a ház mellett, ez alatt az idő alatt, e szerint az igazság szerint, az által a tévedés által, ez iránt a kérdés iránt.

d) A leggyakrabban használt **összetett mutatónévmások** ezek: csakilyen, csakolyan, csakigy, csakúgy, csakennyi, csakannyi, épilyen, épolyan, épigy, épúgy, épennyi, épannyi, ugyanez(en), ugyanaz(on), ugyanily(en), ugyanoly(an), ugyanekkora, ugyanakkora, ugyanennyi, ugyanannyi, ilyenféle, olyanféle, szintilyen, szintolyan, szintennyi, szintannyi, szintígy, szintúgy, egyazon stb.

e) A **határozatlan névmások** közül a következő összetételek gyakoriak: akármely(ik), akármily(en), akármint, akármimű, akármiféle, akármekkora, akármennyi, akárbány(an); bármely(ik), bármily(en), bármiféle, bármimű, bármennyi; mindez, mindaz, mindannyi(an), mindegyik stb. — A *se* kezdetű névmás *se*, *sem* utótagját azonban külön kell szedni: *sehol se(m)*, *sehogyan se(m)* stb.

(Folytatjuk.)

NYELVHELYESSÉGI ÉS HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK

A fonetikusan irandó, tehát közhasználatba teljesen átment következő idegen szavakat többféleképpen írják. Én a *renaissance*-ot pl. régebben helytelenül úgy írtam, hogy *reneszansz*, újabban úgy írom, hogy *röneszansz*. A szedő mindig úgy szedi, hogy *reneszansz*, én korrigálom, hogy *röneszansz* és erre megjelenik, hogy *reneszansz*. Hát kérem, *reneszansz*, az eleve rossz. Mert a francia orrondi *an*-ja, annak az *a*-ja a *lega*-bb *a*, ami létezik, tehát egészen nyitottan ejtendő. *Nazális n* előtt *a* a franciában el sem képzelhető. Tehát *antant* és nem *ántánt*, *angázsman* és nem *angazsmán*, *paravan* vagy *páravan* és nem *paraván*. Külön kérdésem a *poén*. Mi az, hogy *poén*? Azt jelentené, hogy a *vicc* csattanója. Hát kérem, a franciában van az a szó, hogy *point*, ez azt jelenti, hogy *pont*. Ejtsd: *poen*, *nazális n*-nel. *Poen*-t számolunk a *kártyajáték*-

ban. Aztán van a franciában az a szó, hogy *poente*, ejtsd: *poeni* (*t*-vel), ez azt jelenti, hogy *hegy*, *csúcs*, és a *viccnek poeni*-je van, de se nem *poen*-je, se nem *poén*-ja. Aztán itt a *szelón*. Helyes kiejtése: *szelóng*, *fildekő*; *fildekössz* stb. Az angolban *gentleman* azt jelenti, hogy *úriember*. A végén olyan *e*-vel ejtik ki, mely aránylag közel áll a mi magyar *e*-nkhez. Tehát így írnam: *dzesntilmen*. De az angolban lehet így is, hogy *gentlemen*, ekkor azt jelenti, hogy *úriemberek*, és ezt az *e*-t sokkal zártabban ejtik, tehát közelebb a mi *e*-nkhez. Ezt a többesszámformát esetleg így írnam: *dzesntilmén*. — A magyarban van egy összetett mássalhangzó, melyet idegen szavak fonetikus írásánál kitűnően lehet használni és ez a *dzs*. Így az angol pontosan *dzem*-nek ejti a *zsem*-et (lásd: *dzsídás*) és *dzsedsz*-nek a *dsezz*-t (Igaz, hogy egy közép *e*-vel, mint a mi „Ellánk”-ban.)

A szláv nyelvek ortográfiája, amennyiben a *cirill* betűhöz van kötve, magyarban kitűnően visszaadható. Eppen ezért nevétséges, ha *Csajkowszkit* német fonetikus ortográfiával *Tschaikowsky*-nak vagy franciául *Tschaikowsky*-nak írjuk. Scriabin az *Szerjabin*, *Moussorgski* az *Muszorgszki*. Ugyanez vonatkozik két japán szóra, amit tudok. Az egyik a *pijama*, ami persze, hogy *pidzsama*, a másik a *Fujita* festő, aki *Fudzita*. És még egy, ami, nem tudom, néger-e vagy amerikai: a *banjo*, amit már láttam *banzso*-nak írva és amit *bendzso*-nak kell ejteni. *Rabinovszky Mária*us

*

A kérdezett idegen szavak nagyobb részét megtaláljuk az *Egységes magyar helyesírás* szótarában is így írásmódjuk nem is vitás. Ezeket így írjuk helyesen: *reneszansz*, *antani*, *angázsman*, *paraván*, *poen* (*point*), *poeni* (*csattanó*), *pidzsama*, *bandzso*, *dzem*. A „szelóng” eddig még nem törte át az eredeti írásmód határát; még kevésbé a „fildekössz”; éppen azért nem is írják magyarosan. Hasonlóképpen a *gentleman* és *gentlemen* is megtartja eredeti írását. A *jazz* írása még küzd a „dzsedsz” vagy „dsezz” féle írással, azért még többnyire az idegenszerű *jazz* járja magyarban.

A szláv és nem latin nyelvek közül való tulajdonnevek magyaros írására mind az Akadémia, mind pedig az *Egységes magyar helyesírás* szabályai azonos írásmódot követnek, tehát: *Ajvazovszkij*, *Csajkowszki*, *Dosztovszkij*, *Muszorgszkij*, *Turgényev*, *Baskircsev*, *Mecsnikov*, *Gorcsakov*, *Suvalov*; *Tolszto*, *Trubeckoj*; *Vercsagjin*, *Csicserin*; *Anyégin*, *Puskin*; *Fudzita*.

KÉRDÉS: Hogyan használják helyesen azoknak a mellékneveknek és igeneveknek többsét, valamint azoknak a hatóigéknek módhatározós alakjait, amelyeknek *ú*, *ú* és *ó*, *ő* tövéhangzójuk van, például: *szomorú*, *gyönyörű*, *kiváló*, *kiünő*, *hallható*, *látható*, *tűrhető*, *füibető*?

VÁLASZ: A kérdezett beszédrészek többesei és módhatározós alakjai rendszerint felveszik az *a*, *e* kötőhangzót, tehát nem: *szomorúk*, *gyönyörűk*, *kiválok*, *kiünők*, *hallhatón*, *látbatón*, *tűrhetón*, *füibetón*, hanem: *szomorúak*, *gyönyörűek*, *kiválóak*, *kiünők*, *hallhatóan*, *látbatóan*, *tűrhetően*, *füibetően* stb. Számos igenév módhatározós alakja is felveszi a kötőhangzót: *ragyogóan*, *találóan*, *szédítően*, *tündöklően*, nem: *ragyogón*, *találón*, *széditón*, *tündöklön*.

A *Nyelvművelő*t a *Magyar Grafika* előfizetői és vásárlói mint mellékletet ingyen kapják. Példányonként 20 fillér. — Szerkeszti: *Schwarz Armin* írásk, levelek a *Nyelvművelő* címre küldendők: VI. Bajnok ucca 14, III. 13.

Bíró Miklós Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt.

Felölös: Sándor Zsigmond igazgató.

NYELVMŰVELŐ

A Magyar Grafika állandó melléklete magyar nyelvhelyességi és helyesírási kérdések megvitatására

A magyar nyelv és helyesírás tanítása a szaktanfolyamon

Amióta a szaktanfolyam gyakorlati tantárgyainak keretében a magyar nyelv és helyesírás tanításának megbízatását vállaltam, évről évre mindjobban sikerült a szaktársakban az érdeklődést ezek iránt az elméleti ismeretek iránt fölkeltani és ébrentartani. Az előadásokat minden évben rendszeresebben kiépített tanmenetben s a tanítás eredményeiből leszűrt tapasztalatok alapján úgy állítottam össze, hogy a szaktársak maguk is tevékenyen résztvehettek bennük és ily módon fokozatosan több és több érdeklődéssel vettek részt irántuk. Később azután már nemcsak a gyakorlati munkához viszonyított helyesírási szabályok, hanem a magyar nyelv körébe tartozó fontosabb nyelvhelyességi kérdések iránt is érdeklődtek. Folytatni akarták a tanfolyamon szerzett elméleti ismeretek rendszeres továbbfejlesztését, mert a hozzám intézett kérésekben maguk is megállapították, hogy ezen a területen mindaddig nincs megállás a tanulásban, amíg a nyelvkezelés módszeres eszközeiben való teljes jártasságot el nem sajátították. Egy szaktárs például szösz szerint ezt írta:

„... a nyári idő a pihenés és nyugalom ideje, hogy azután újra folytathassa mindenki felfrissült erővel a már megkezdett úton való haladást. Én azonban nem tudok nyugodni, folyton keresek, kutatok és bizony sokszor érzem, hogy milyen útvesztőbe kerültem, de nem bírok megállani, visszafelé szintén nem, csak előre. Ha pedig előre megyek, úgy mindig több és több dolog nyílik meg előttem és sokszor kell kérdőjelet tennem, hogyhát melyik is és hogyan helyes? Ezért kérem Önt, legyen a segítségemre, hogy valóban haladni és megoldani is tudjam helyesen ezeket a dolgokat. Ne vegye háborgatásnak ezt a cselekedetemet, *de szeretném folytatni is helyesen és jól mindazt az ismereteket, amit a magyar nyelvhelyesség terén az Ön által rendezett tanfolyamokon megkezdtem.*”

A szaktársak tehát fölismerték, hogy a magyar nyelv és helyesírás oly szoros összefüggésben van munkájukkal, hogy csakis ezek gyökeres ismeretének birtokában művelhetik foglalkozásukat a mai fejlett igényeknek megfelelően. Azok az ismeretek, amelyeket idevonatkozóan az iskolákból magukkal hoztak a pályára, jobbra feledésbe mentek és így a szakmunka széles területén fölmerülő kezes esetekben való helyes eligazodásra sokszor hiányosak, elégtelenek.

Külföldön ez a helyzet persze másként áll, mert sok helyütt a szakiskolák végzik az ilyirányú tudnivalók tanítását. Mindazokban az országokban, amelyekben sokszorosítóipari szakiskolák működnek, az illető nemzetek nyelvének és irodalmának tanítása heti 3—4 tanítási órával szerepel a többi elméleti tárgyak között és így módjuk van a tanulóknak gyökeres elméleti ismeretek alapján a betűszedés és korrektúrázás munkájának gyakorlati részét elsajátítani.

Mint hogy azonban nálunk ilyen állami vagy községi intézet nem áll fenn, a saját szervezetünk fenntartásáig alatt működő továbbképző tanfolyam nyújtott alkalmat a felnőtt nyomdai munkásoknak az iskolában szerzett ilyenirányú ismereteik kiegészítésére és felfrissítésére.

De nagyon természetes, hogy más a szakiskola és más a szaktanfolyam. A szakiskola tanításmenete pontosan kidolgozott tanterv szerint, széles alapokon halad 3—4 évfolyamon át s idevonatkozó elméleti tárgyai nemcsak a szükséges nyelvtani és helyesírási tudnivalókat nyújtják, hanem kiterjeszkednek különösen a nyelvkezelés szempontjából fontos rokonismeretekre, az irodalomra, fogalmazásra, stílusra és a nyelvhelyesség egész területére. Míg ellenben a mi szaktanfolyamunk csak szűk területen mozog és mindössze heti két órában foglalkozott a helyesírással és a magyar nyelvvel. Emellett a szakiskola tanulóifjúsága egyenlő életkorú és fölkészültségű, míg ellenben a tanfolyam hallgatósága lényeges életkor-különbségű és több-kevesebb előképzettséggel bír. Márpedig az előadás módját nem lehet úgy megállapítani, hogy minden egyes szaktárs éppen csak azt tanulja, amire életkora, felkészültsége, munkaköre és szellemi befogadóképessége szerint szüksége van. Ilyen tanításmódot a szaktársak érdeklődése fokozatos csökkenésének kockázata nélkül el sem lehet képzelni. S mint hogy a szedők és korrektorok foglalkozásukat úgyszólván anyanyelvük és a helyesírás jegyében művelik, magától értetődik, hogy szaktudásukat csak nyelvérzéküknek tudatos fejlesztése és a helyesírás szabályainak alapos ismerete révén fejthetik ki megfelelően. Ez a két ismeret adja tulajdonképpen a fokmérőjét szakműveltségüknek és gondolkodásuk fejlemettségének. Ép ezért a tanfolyam tanításmenét úgy kellett megállapítani, hogy a rendelkezésre álló heti két órában előre gondosan kidolgozott tanítási anyagot vehessenek át a szaktársak. De még ezt az anyagot is okszerűen úgy kellett beilleszteni a tanítástervbe, hogy egészben és részleteiben mindig tekintettel legyen a szakmabeli szempontokra, a gyakorlati munkajelölésekre és hogy a nyelvhelyesség és helyesírás területén előadott példákban kellően kihangsúlyozzanak a tipográfiai vonatkozások.

Ily módon a helyesírásból átvették az összes fontosabb szabályokat, amelyek a gyakorlati munka során felmerülő kétséges helyesírási kérdésekben való önálló, tudatos eligazodásra képesítik őket. *Tehát nem öletszerűen kiragadott eseteket, hanem elejétől végig a teljes anyagot.*

Egy-egy órán a következő anyagot vették át:

1. A helyesírás fontossága a nyomdászri; 2. helyesírásunk elvei (szóelemzés és kiejtésszerű írásmód); 3. az akadémiai és az Egységes magyar helyesírás

eltérései; 4. az ékezetek célja a magánhangzókön; hosszú ortográfia; 5. a rövid magánhangzók esetei; 6. a mássalhangzók kettőzésének esetei; 7. a *di* és a néma *b* esetei; 8. az összetett mássalhangzók esetei; 9. tetszőleges írásmód (kettősségek); 10. a nagy kezdőbetűk alkalmazásának esetei; 11. régi magyar családnevek írása; 12. uccák, terek, városrészek, valamint területi és megyei elnevezések írása; 13. idegen földrajzi nevek, nemzetiségek és felekezetek írása; 14. idegen család- és keresztnévek írása; 15. tulajdonnevekből képzett mellénevek írása; 16. az *i* mellénevképző használata helységneveknél; 17. az összetett szavak egybeírásának esetei: *a)* az igekötős és határozós igék írása; *b)* az összetett főnevek írása; *c)* az összetett mellénevek írása; *d)* az igeneves összetételek írása; *e)* az összetett kötőszók írása; *f)* az összetett névmások írása; *g)* a határozós és névutós összetételek esetei; *h)* az ikerszavak írása; 18. az idegen szavak írása; 19. az írásjelek alkalmazása; 20. hangzóilleszkedés; 21. tipográfiai szabályok és sorvégi elválasztások.

Minden egyes helyesírási kérdést rövid magyarázat vezette be, azután tollbamondás alapján a szaktársak rendes jegyzetfüzetükbe írták az anyagot, amelyet otthon külön dolgozatfüzetükben, saját példái kiegészítésével összefoglaltak, címlappal és tartalomjegyzékkel elláttak és a nyomdai használatra alkalmassá tették.

Ezenkívül készítették a szaktársak egy külön szójegyzékfüzetet, beszédrészek szerint csoportosítva, betűrendben sorban azokról a szavakról, amelyeknek írásmódja rendszerint kétséges. Ez a helyesírási szójegyzék a következő szócsoportokat tartalmazza:

1. névszók általában; 2. mellénevek és igenevek; 3. igék; 4. határozós igék; 5. határozós és névutós összetételek; 6. összetett kötőszók; 7. idegen szavak; 8. idegen földrajzi nevek; 9. tulajdonnévvel összetett főnevek; 10. ünnepek.

Végül pedig a helyesírás gyakorlati alkalmazására különböző kéziratokról pontos átírásokat végeztek, amelyek egyszersmind kiválóan alkalmasak voltak a kéziratolvasás gyakorlására is. De mind a helyesírás szabályait, mind a szójegyzéket és kéziratátírásokat az előadó gondosan átolvasa és az esetleges hibákat kijavította. Ezzel a gyakorlati módszerrel a szaktársak nemcsak maguk készítették helyesírási szabályaikat és szójegyzékeiket, hanem egyszersmind ellenőrizhették íráshelyességüket is.

A fokozatos továbbművelődés végett azután áttértek a magyar nyelv körébe tartozó tudnivalók előadásaira, amelyekre azonban a tanfolyam keretében illesztett tanterv szerint nem állott elegendő tanítási óra rendelkezésre. Ezért csak a helyes magyarság főbb követelményeire lehetett kiterjeszkedni, amelyek alapvonalait adják a nyelvhelyességnek. De így is utaltak a szavak helyes használatára és jelentésére, helytelen szólások kijavítására, idegen szavak kerülésére, szabályos szóalkotásra és szóképzésre, valamint a nyelvhasználatnál merőben ellenkező kifejezési módok, mondatszerkesztések és szórendi hibák kiigazításának módjaira.

Persze itt az anyag sokkal kimerítőbb, mint a rendelkezésre álló tanítási idő s ezért nagyjában rá kellett mutatni azokra a szakirodalmi segédkönyvekre, amelyek a helyes nyelvhasználat minden fontos kérdésével foglalkoznak és amelyek szaktársainkhoz idevonatkozóan nélkülözhetetlen tanácsadói lehetnek a munka folyamán. Ezek közül említést érdemelnek:

Simonyi Zsigmond: Helyes magyarság; *dr Balassa József*: Helyes magyarság; *Kelemen Béla*: Jó magyarság; *Névy László*: Kereskedelmi nyelvünk magyar-talanságai. Továbbá: *Simonyi és Balassa*: Magyar nyelve; *Simonyi Zs.*: A nyelvújítás történetéhez; *dr Balassa*: Kazinczy és a nyelvújítás; *Császár Elemér*: Szemelvények Versegly nyelvtudományi műveiből; *Rubinyi Mózes*: Révai Miklós élete és nyelvtudományi törekvései.

Aki tudja, hogy a magyar nyelv és a helyesírás ismerete milyen fontos kelléke a szedők és korrektorok szakműveltségének, el kell hogy ismerje a fentebb röviden vázolt tanítási anyagoknak hasznosságát mind az egyesekre, mind a magyar könyvnyomtatásra egyaránt.

Újítás vagy túlzás?

Az a mozgalom, amely a német helyesírásban a nagybetűk mellőzését célozza, nem maradt elszigetelt jelenség a német nyelvterületen. Utóbbi időben mindjobban megfigyelhetjük nálunk is azt a törekvést, hogy a nagybetűk helyett általában a kisbetűket alkalmazzák, nemcsak mondatkezdéseknél, hanem személynéveknél is. Az újítás természetesen nem olyan egyszerű dolog, mint amilyennek első pillanatra látszik. Vannak lényeges nehézségei, amelyek miatt nem valószínű, hogy általánosan keresztülviheték. Minket persze közelebbről érdekel a módosítás, mert a helyesírás gyakorlati alkalmazása foglalkozásunkkal okozatilag összefügg.

A dolog természeténél fogva örömmel kell fogadnunk minden törekvést, amely a helyesírás javítását, egyszerűsítését célozza, mert mennél kevesebb tudálékosság és szabályozás van benne, annál zavartalanabbul és könnyebben végezhetjük a munkánkat. De a módosításnak minden nyelvtani törvényszerűséget tisztelnie kell, mert amikor nem természet szerű, hanem erőszakos, észszerűtlen és nem is célszerű eszközökkel változtatunk a helyesíráson, többet ártunk vele, mint amennyit javítunk.

A helyesírás nyelvészek, tudósok szókáiból és véleményeiből alakult, mondhatni évszázados történeti fejlődés eredménye. Hosszú tudományos vitaközlés folyt elvi kérdései fölött és ezernyi ezer apró nyelvi, hangtani, szószármazási, tipográfiai, írástechnikai és gyakorlati szempont egymásnak ellentmondó megállapításai teszik folyton ingadozóvá, következetlenné és bonyolulttá. Márpedig a betűírásnak — ellentétben a fogalomírással — legfőbb célja a hangok kifejezése, azért a magyar helyesírás elsősorban a kiejtésből indul ki. Főfeladata, hogy alkalmazkodjon az élőbeszédhez. Ebből a szempontból legfontosabb követelmény, hogy annyi betűjegy álljon rendelkezésére, ahány hangot a művelt ember közbeszédében a kiejtésnél használ.

Sajnos azonban, már itt nehézségekkel kell megküzdenünk, mert betűjegyeink a használt hangértékekhez elégtelenek. Sem a magánhangzók, sem a mássalhangzók nem felelnek meg teljesen a magyar nyelv szavainak, a kiejtés hű írásbeli megjelenésének.

De ennél még számottevőbb nehézség az, hogy az élőbeszédnek a hanghordozásban, a szótagok nyomtatékában, a hangsúlyozásban és szünetelésben való tulajdonságait az írásban nem is betűjegyekkel, hanem kiegészítő írásjelekkel, ú. n. interpunkciókkal tud-

juk csak érzékelteni. S itt egy rendkívül fontos körülményt kell tekintetbe venni. A gondolatközlésnek ugyanis mind beszédben, mind írásban a *nyelv* a közvetítő eszköze. A nyelv pedig erre a célra pontosan szabályozott törvényekkel bír, amelyek a gondolatok szabatos és értelmes kifejezését szabályozzák. Az ember gondolatait pontosan szerkesztett mondatokba öltözteti. Ha mondatok nem lennének, a gondolatok összezavarodnának a szavak tömegében és nem lehetne őket megérteni. A mondatok tehát a gondolatok ruházatát adják, amelyet a nyelvtani és helyesírási törvények szerint szabunk. Főtörvény, hogy minden egyes önálló gondolatot egy-egy zárt mondatba kell öltöztetni. Ha új gondolatot fejezek ki, új mondatot kell kezdenem. Az új mondatot beszédben a hangsúlyozással és szüneteléssel jelzem, írásban pedig rendszerint nagy kezdőbetűvel.

Látványos tehát, hogy a nagy kezdőbetűknek a helyesírásban meghatározott nyelvtani rendeltetésük van, amelyet az írásban be kell tartanunk. De be kell tartanunk a nagy kezdőbetűket a személynevek, a földrajzi és egyéb tulajdonnevek írásánál is, mert éppen ezzel különböztetjük meg őket egymástól, hogy az olvasónak megkönnyítsük a szöveg megértését.

Végül figyelembe kell vennünk még azt a körülményt is, hogy a betű mint díszítőelem is igen értékes a tipográfiában. Már az ónyomtatványokban és régebbi könyvnyomtatóink munkáiban is láthatjuk a kezdő nagybetűknek iniciálé formájában kiképzett díszítő értékeit, amelyeknek a szöveg tipográfiai ábrázolásában nagyszerű artistikai hatásuk van. A betűnek díszítő elemeit ma is oly sokféle tipografizáló módban értékesítik az újabkori modern nyomdatermékekben, hogy a nagybetűket nem könnyen nélkülözhetnők a nyomtatásban.

Mind Ezeket egybevetve megállapíthatjuk, hogy az a törekvés, amellyel némelyek a nagybetűk kiküszöbölését célozzák, sem célszerűbbé, sem érthetőbbé nem teszi a helyesírás gyakorlati alkalmazását, nem is szólva arról, hogy a csupa kisbetű nagyon egyhangúvá teszi a szöveg tipográfiai ábrázolását. Épp ezért inkább túlzás, mint újítás ez a reformtörekvés a helyesírásban.

Adalékok a hibák élettanához

Minden hivatásnak, foglalkozásnak vagy mesterségnek megvannak a maga sajátosságai, amelyek egy-egy munkahibának lehetnek forrásai. De olyan sok sajátossága talán egyetlen más mesterségnek sincs, mint a könyvnyomtatásnak, amely mindmégannyi kifürkészhetetlen forrása és fészke az eredő hibáknak. Azt lehet mondani, hogy minden egyes betű oka lehet egy-egy nyomtatásbeli hibának s ahány betű van a sorban, ahány sor az oldalon, annyi lehetősége van a hibák keletkezésének a nyomtatásban. Ha például egy nyomtatott ívben 50.000 betű van, akkor ugyanannyi feltételnek kell pontosan teljesednie, hogy egyetlen hiba se legyen a szövegben.

Késztelen, minden mesterségben vagy foglalkozásban elsősorban a szakember műveltségétől és rátermettségétől függ a munka hibátlansága, de a könyvnyomtatásban magában, ezektől az egyéni feltételektől függetlenül is, számtalan olyan ok rejtőzik, amelyek a hibák keletkezésének forrásai lehetnek. Ha minden egyes nyomtatásbeli hibának a történetét kutatnánk és származásának okát vizsgálnánk, meg-

győződhetnénk, hogy azok nem annyira a szedő és korrektor szakmai fölkészültségének, műveltségének, figyelmének, nyelvkészségének vagy lelkiismeretességének hiánya miatt, mint inkább a mesterség természetrajzához tartozó kifürkészhetetlen esetlegességek miatt keletkeztek.

Pedig ne higgye senki, hogy a sajtóhibát a nyomtatás tökéletlensége mint valami örökrendő rosszat a régi korból hagyta ránk. Nem. Hiszen már a 16. századbeli korviszonyok a nyomtatást egészen jellegzetes, külön iparágá avatták és fejlesztették, amely félig művészet volt, félig tudós munka; a nyomtatók pedig tanult emberek, kiváló tudósok, nyelvészek, bibliafordítók, neves hitudósok és buzgó reformátorok voltak. Nem lehet tehát a sajtóhibát mint valami örökölt szakmabeli rosszat tekintenünk, amelyet tőlünk kell csak azért, mert a betű éltető és élő hatalmat birtokunkba vettünk.

A sajtóhibák ellen való küzdelem is egykorú a nyomtatás feltalálásával. Elődeinkben époly buzgón munkált a törekvés, mint bennünk, hogy lehetőleg hibáktól mentes munkákat állítsanak elő. Ez a becsületes törekvés azonban legfőképpen az *erráták* jegyzékéhez, vagyis a hibák kimutatásához vezetett.

Uralkodók, főhatóságok, magas közoktatási intézmények parancsokat és rendeleteket adtak ki ellene, életpályákat tettek tőnkre és súlyos büntetéseket róttak ki miatta, sőt értékes jutalmakat is tűztek ki ellene, de minden hiábavalónak bizonyult. Köteteket tölt meg az a tömörkedő följegyzés, amit a sajtóhibák leküzdéséről és az ellenük való védekezésről találnak. Olyan sok esetben beigazolódott már a sajtóhiba írónikus hatalma, hogy még a legképzettebb tudóst is megszegényíti. Dr. Csűrös Ferenc kollégiumi tanár például, aki *A debreceni városi nyomda története* című nagy művében az objektívitéletű tudós szemüvegén át bírálta a régi magyar könyvnyomtatók munkáit a sajtóhibák szempontjából, meg tanácsokat is adott megelőzésük és javításuk lehetőségére, de azt nem vette észre, hogy az ő rendkívül nagy gonddal készült könyve telve van sajtóhibákkal.¹

A sajtóhiba szedőnek, korrektoroknak, könyvnyomtatónak, írónak, szerkesztőnek, tanárnak, tudósnak egyaránt ellensége s bár óvakodik előle mindenki, aki csak valamelyes vonatkozásban van a nyomdászattal, teljesen védekezni ellene nem tud senki sem. Mint ahogy azt már a derék Lipsiai Rhéda Pál debreceni könyvnyomtató is bevallotta, hogy a kiadványokat a sajtóhibáktól teljességgel megóvni lehetetlen dolog, bármily gondos munkát végez is a nyomtató. Ezért a Verbóczy *Tripartitum*-ának 1611-i kiadásában azt írja az *erráták* bevezető soraiiban: „Jóllehet nagy szorgalmatossággal igyekeztünk azon, hogy az *Decretum*-nak kinyomtatásában valami vétek és az bötükben való fogyatkozások ne estenek volna, mindazonáltal akaratunk ellen is esett néhol vétek, mert ugyan *majdnem lehetetlen dolog teljességgel atól meg óvni.*”

Ez a megállapítás ma is igazságnak tekinthető. Fölszerelheted magad a világ minden tudományával, elállhatod magad segédkönyvekkel, vértézheted magad szakirodalommal, gyakorlati tapasztalatokkal, minden hiábavaló: a sajtóhibát megóvni nem lehet, mert a *sajtóhiba csak okozat, az ok mi magunk vagyunk.*

¹ Például: Margitai Istvánról, aki 1759-től 1786-ig volt a debreceni városi nyomda provizora, azt kézli a tudós szerző, hogy *tizenzet évig* működött, holott 1759-től 1786-ig *huszonzet év* telt el, tehát tíz évvel tévedett — a sajtóhiba.

De hát tulajdonképpen mi is az a *hiba*?

Számtalanszor megtörténik ugyanis, hogy amit én hibának tartok, azt más helyesnek mondja, vagy megfordítva: én helyesnek olyasmit, amit más tart hibának. Am a korrektor foglalkozása azt parancsolja, hogy „a *hibák*” ki kell javítani, nem határozva meg pontosan, hogy mit kell hibának tekintenünk. Leghelyesebb, ha „a *hibák*” elnevezést szakmai szempontból *terminus technicus*-nak vesszük, amely csak gyűjtőfogalma a szövegben föllelhető nyomtatásbeli helytelenségeknek; „*sajtóhiba*” alatt pedig rendszerint a szedéstechnikai okok miatt keletkező betű- és sorserét értjük.

A tulajdonképpeni *sajtóhibák* megkeresésében és megtalálásában nem is annyira a nagy iskolázottság és fölkészültség, mint inkább a betű tipográfiai alaptermészetének teljes kiismerése, a szedéstechnikai eljárásban való gyakorlati hozzáértés, vagyis a hibák fészkeinek fölismerésében kipróbált jó éles szem a fontos. Mert hiszen a korrektrárolvasásban a szem és az agy együttes munkájából a központi figyelem elsősorban a szemre háramlik, amellyel a szavak fizikai testéből előbb ki kell fejteni a *sajtóhibát* és csak azután kapcsolódik bele a fej gondolkodó szervének tevékenysége, amikor értelmünk a szövegben elvégzi a helytelenség *helyesírási, nyelvbéli* vagy *értelmi* hibájának felbontását.

Vizsgáljuk meg röviden, külön-külön természetrajzukat:

1. *Értelmi hibának* általában olyan szövegbeli helytelenséget tartunk, amely nem közli hájszálpontosan azt a gondolatot, amit kifejezni akartak. Lehet ez adatbeli tévedés, fogalmazási zavar, mondatbeli homályosság és írástechnikai okokból eredő elírás is, amik rendszerint a megbízhatatlan, pongyola kéziratokra vezethetők vissza; de lehet az szedéstechnikai okokból származó értelmetlenség is, vagyis helytelen szóleolvasás, kihagyás, kettősség, szócsere. Mindezek oly természetű *értelmi hibák*, amelyeknek felismeréséhez nyugodtság, zavartalan figyelem és széleskörű műveltség szükséges.

2. *Helyesírási hibának* tekintünk olyan helytelenséget, amely legtöbbnyire csak magára a szóra hat vissza; idetartoznak még az írásjelek helytelen alkalmazásából eredő hibák is, amelyek viszont a mondat értelmét bontják fel. A *helyesírási hibák* általában elemi természetűek, ezért mind a szedőnek, mind a korrektornak teljesen jártasnak kell lennie a helyesírás szabályaiban. A helyesírás nem tudományos kérdés, csak gyakorlati természetű dolog; nem nyelvtan, csak annak függvénye, tehát szorosan hozzátartozik a szedő és korrektor foglalkozásához. Helyesírási hibának csak nagyon-nagyon ritkán szabadna előfordulni, de kijavításának mindenkor pontosan kell megtörténnie.

3. Végül *nyelvbéli hibának* tartunk olyan helytelenséget, amely a nyelvhasználatlalt és nyelvszokással ellenkezik, a helyes magyarság szerint nyelvünk törvényeibe ütközik és nem veszi figyelembe a magyar nyelv szellemét, sajátosságait és tisztaságát. De a nyelvbéli hibákkal szemben nagyon érzékenyeknek kell lennünk, mert ebből a szempontból a kéziratokat általában tisztelnünk kell és csak abban az esetben szabad beavatkoznunk, ha a munka természete megengedi vagy nyilván nyelvbőlés következménye és nyelvhelyességi szempontból súlyosan kifogásolható. A nyelvbéli hiba már valamivel magasabb készülsé-

get föltételez, éppen ezért ebben az irányban oda kell hatnunk, hogy nyelvérzékünket állandóan ápoljuk, gondozzuk és fejlesszük. Nyelvbéli hibáknál nem elég az, ha észrevesszük, hanem szempillantás alatt fel kell ismernünk nyelvtani természetét is, hogy kijavításuknak módját tudatosan vállalhassuk. És ne felejtjük el sohasem, hogy a fogalmazásban a szóképzés és mondat szerkesztés mindig a *stílus* kérdése is lehet, ami az író szellemi termékének legsajátabb jellemvonása. Tehát túlságos buzgóságból ne essünk abba a hibába, hogy beavatkozásunkkal többet rontunk, mint amennyit javítunk.

De összevetve minden okot és módot, amely a hibák keletkezésére és kijavítására utal, bele kell nyugodnunk abba, hogy a hibákat megölni nem lehet, legföljebb némileg — megelőzni, ha gondos és rendezett kéziratokat adnak le a nyomdának.

Az idegen földrajzi nevek írása

Az idegen földrajzi nevek írásában is — mint általában az idegen szavak írásában — nagy zavar tapasztalható. Különösen a napisajtóban figyelhetjük meg, milyen helytelenül és sokféleképpen alkalmazzák. Pedig meg lehet állapítani ezekre is az egységes írásmódot.

Amely idegen földrajzi névnek van magyar alakja, szedjük magyarul (például: *Lipsee*, nem *Leipzig*), amely pedig közkeletű, szedjük magyarosan (például: *Brüsszel*, nem *Bruxelles*); csak a ritkábban előfordulókat és jellegzeteseket szedjük eredeti alakjukban (például: *Fontainebleau*, *Liverpool*, *Portsmouth*).

Ezek alapján tehát ne szedjük: *Breslau*, *Bremen*, *Dresden*, *Graz*, *Oszjek*, *Wien*, *Zagreb*, *Rhein*, *Seine*, *Schweiz*, *Dänemark* stb., hanem *Boroszló*, *Bréma*, *Drezda*, *Grác*, *Észék*, *Bécs*, *Zágráb*, *Rajna*, *Szajna*, *Svájc*, *Dánia* stb. Vagy: *Amsterdam*, *Basel*, *Canada*, *California*, *Chicago*, *Florenz*, *Milano*, *Philadelphia*, *Paris*, *Wladivostok* stb. e. h.: *Amsterdam*, *Bázel*, *Kanada*, *Kalifornia*, *Csikágó*, *Florenc*, *Milánó*, *Filadelfia*, *Párizs*, *Vladivosztojk* stb.

Az *a*, *o*, *e* végű neveket ragos alakjukban ékezetesen szedjük, például: *Monte Carlobán*, *Bolognától*, *Karlsruhéban*. A néma *b*-t nem használjuk: *Etiópia*, *Karintia*, *Lotaringia*, *Tübinga*, *Türingia* (csak Athén, Karthágó). Az *x* betűt megtartjuk: *Alexandria*, *Mexikó*, *Texas*. Az *ícia*, *ília*, *inia* és *iria* végű neveket hosszú *i*-vel szedjük: *Abesszinia*, *Brazília*, *Szicília*, *Fónícia*, *Szíría*.

A többtagú földrajzi neveket melléknévi alakban összevonjuk és kis kezdőbetűvel szedjük: *buenos-airesi*, *losangelesi*, *neworleansi*, *riodejaneirói*, *sanfranciscói* stb.; az *i*-re végződő nevekhez nem szedjük oda az *i* melléknévképzőt, hanem úgy szedjük, mint az *i*-re végződő magyar helységneveket: *cincinnati*, *portici*, *pompéji*, *szaloniki* stb. (mint *petri*, *kisorozsi*, *szamárnémeti*, *tamási*); de azok a tengerész szigetnevek, amelyeknek *i* melléknévképzőjük van, összetételben is megtartják az *i*-t: *azóvitengeri*, *baltiitengeri*, *égeitengeri*, *földközitengeri*, *indiaióceáni*, *azóriszigeti*, *fidzsiszigeti* stb., továbbá azokhoz a földrajzi nevekhez, amelyek *y*-ra végződnek, kötőjellel odaszedjük az *i*-t: *nancy-i*, *newjersey-i*, *paraguay-i*, *uruguay-i*, *canterbury-i* stb. A ki nem ejtett hangzó után is kötőjellel szedjük oda az *i*-t: *bordeaux-i*, *cambridge-i*, *dieppe-i*, *havre-i*, *lille-i*, *limoges-i*, *poitiers-i*, *sèvres-i*, *tours-i*, *versailles-i* stb. Az *Észak*, *Dél*,

Kelet, Nyugat jelzőkkel összetett neveket kötőjellel szedjük: *Észak-Amerika, Dél-Afrika, Kelet-Európa, Nyugat-Franciaország* stb. A pólusokat nagy kezdőbetűvel szedjük: *Északi Sark, Déli Sark, de északsarki, délsarki*.

A következő földrajzi nevek írásában merülnek föl leggyakrabban kétségek: *Altaj hegység, Antarktis, Argentína, Asszíría, Aszerbejdzsán, Azóvi szigetek, Azóvi tenger, Babilon (város), Babilónia, Baleárok, Beirut, Bering szoros, Bering sziget, Bering tenger, Besszarábia, Bokbara, Bulgária (de: bolgár), Boszton, Boszporusz, Britain, Britannia, Ceylon, Connecticut, Ciprus, Damaszkusz, Dnyeper, Dnyeszter, Dover, Ecuador, Egyiptom, Elzász-Lotaringia, Észtország, Gecsemán kertje, Genézaret tó, Gógota, Greenville, Greenwich, Guinea (afrikai gyarmat), Hellesztpontusz, Himalája, Holttenger, Itabo, Illinois, Iowa, Jacksonville, Jenisszei, Jersey City, Kansas City, Kentucky, Kopenhága, Kordillerák, Krakkó, Libia, Lisszabon, Los Angeles, Luxemburg, Manchester, Marseille, Massachusetts, Michingan, Milwaukee, Minnesota, Mississippi, Missouri, Monakó, Moniblan, Montevideo, Nebraska, Newyork, New Hampshyre, Ohio, Oklahoma, Olajfák hegye, Pennsylvania, Rhode Island, Scranton, Schenectady, South Carolina, South Dakota, Stájerország, Szarajevo, Szentföld, Szárdínia sziget, Temze, Tennessee, Transsylvania, Tuileriák, Tübinga, Vezúv, Volhinia, Venezuela, Waterloo, Wisconsin, Wyoming, Wittenberg, West Virginia, Württemberg.*

Az összetett szavak egybeírása

(Folytatás.)

A szóösszetételek közül foglalkoztunk eddig beszédreszenként külön-külön az összetett főnevekkel, az összetett melléknemekkel, a határozós igékkel, továbbá az igeneves, névutós, kötőszós és névmásos összetételek néhány esetével. Az eddig bemutatott példák-ból láthatuk, hogy az összetartozó fogalmak egybe-kapcsolására nem lehet általános érvényű szabályokat összefoglalni, mert nagyon sok esetben szembetűnő különbség van az állandó jelentésű összetétel és az alkalmi kapcsolat között, amikor is kivétel kell tennünk az egybeírás alól. Az efféle kivételre rendszerint a mondat értelme figyelmeztet bennünket. De minthogy minden egyes beszédreessel való összetétel esetében vannak kivételek, eltérések és alkalmi kapcsolatok, szükséges, hogy nyelvérzékünket az idevonatkozó példák megismerésével továbbfejlesszük.

8. A névmásos összetételek közül külön kell foglalkoznunk a SZÁMJELZŐS MELLÉKNEVEK külön-féle összetételeivel. A gyakorlati munka során ugyanis olyan helytelenül alkalmazzák a számnevek melléknévi összetételeit, hogy a korrekcióra nagyon sok-szor kell miattuk új sorokat szedetni, holott kis figyelemmel rendszerint elkerülhetők lennének. Idevonatkozóan jegyezzük meg a következőket: ha a számjelzős melléknévi összetétel első tagja tízig terjed vagy kerek számból áll, szedjük ki betűvel egy-szóban, így: *háromperces, ötórás, hatnapos, nyolcheti, tízhónapi, húszévi; kélliteres, háromkilós, ötméteres; hatemeletes, tízkötetes, százalapos, ezerkilométeres, tíz-milliódos* stb., ha ellenben az összetétel első tagja tízen felüli nem kerek számból áll, szedjük arabszám-ból és a melléknévet betűvel, külön szóban, így: *12*

napos, 21 bónapos, 35 esztendő; 48 órai, 15 napi, 18 beti, 24 bónapi; 32 filléres, 48 pengős, 15 lóerős, 24 métermázsás, 22 hektoliteres, 12 százalékos stb.

A másfeles, negyedfeles, tizedfeles, kétfarmados, ötnegyedes, kétötödös féle számjelzős melléknemeket rendszerint egybeszedjük, de ha az összetétel első tagja egész és félből alakul, a számjelzős melléknév csak alkalmi kapcsolat, tehát helyesebb külön szóban alkalmazni, így: *három és fél méteres, két és fél lite-res, hat és fél mázsás, tíz és fél esztendő* stb. A tízen felüli nem kerek számmal és féllel alakuló szám-jelzős melléknemeknél pedig az egészeket arabszám-ból szedjük: *15 és fél esztendei, 24 és fél bónapi, 36 és negyed méteres, 75 és harmad mázsás* stb.

9. Nagyon ingadozó az egybeírás az olyan HATÁ-ROZÓK esetében is, amelyeknek első tagja MEL-LÉKNEVI JELZŐ, mert ezeknél a nyelvérzék könnyen megtéved. Például a *szép csöndesen, jó borsosan, jó erősen, alig hallhatóan* eseteit különírják, mert a jelző maga is egy módhatározóval egyértékű; de már a *nagybátran, nagybölcsen, nagykönnyen, nagynehezen, nagyritkán, nagykesőn* eseteit egybekapcsolják. Az efféle jelzős határozóknál leghelyesebb, ha az össze-hasonlítást jelentő melléknévi összetételekre utalunk, mint például: *holtjáradi, jéghideg, kristálytisztá, kö-kemény, koromjekete, lángvörös, mévegdrága, méz-édes, nyilsebes, tündérszép, villámgyors* stb.; mint-hogy ezeket rendszerint egybeírjuk, ennél fogva semmi okunk a különírásra akkor, amikor a módhatározó ragja fűződik hozzájuk: *holtjáradian, jéghidegen, kristálytisztán, kökeményen, koromjeketén, méveg-drágán, mézédesen, nyilsebesen, tündérszépén, láng-vörösén, villámgyorsan* stb.

10. Említést érdemelnek továbbá a TULAJDON-NEVVEL ÉS KERESZTNÉVVEL KAPCSOLT FŐ-NEVI ÖSSZETÉTELEK is. Ezeket nemcsak az egybe-írás, hanem a kezdőbetű alkalmazása szempontjából is szóvá kell tenni. Egy főiskolai tanár például a *Ház (képviselelőház)* főnévvel kapcsolt *feloszlátást* is nagy kezdőbetűvel írta összetételben: *Házfeloszlátás*, e. h.: *bázfeloszlátás*. A *Ház* alakját a közneves *ház* jelentésétől való megkülönböztetés végett szokták nagy kezdőbetűvel alkalmazni, de nem azért, mert tulajdonnév s így természetes, hogy összetételben már megszűnik eredeti jelentése. Ezt különösen a követ-kező példánál látjuk igazolva: az *Isten* név nagy kezdőbetűvel szedendő, de már összetételben: *isten-tisztelet* kis kezdőbetűvel; az *Óceán* nagy kezdőbetűvel szedjük, de az *óceánrepülő*t kicsivel. Vagy né-zük a következő példákat: *Duna, Tisza* tulajdonnév, de már *dunavíz, dunabírd, tiszavirág* összetételben nem az. *Adám, Kálmán, Éva, Katica* magyar keresztnév, de már *adámcsutka, kálmánkörte, évakosztium, katica-bogár* közneves összetétel.

A pénzegység, a mértékrendszer és a keltezés ragos alakjainak használatáról

Ha magyar árfegyvéket, kereskedelmi nyomtatványt vagy újsághirdetést veszünk kezünkbe, megfigyelhet-jük, milyen helytelenül szedik nálunk a pénzegység, mértékrendszer és keltezés ragos alakjait. Leginkább a német nyelvkezelés módjai nyilatkoznak meg ezekben a közlésekben, amelyeket pedig épügy kerülni kellene, mint a német nyelvhasználati sajtóságok szölg-ai utánzásait.